

Káša, Peter; Zelenka, Miloš

Český strukturalismus v středoevropských souvislostech (překlad J. Mukařovského do maďarštiny)

Opera Slavica. 2009, vol. 19, iss. 1, pp. 54-57

ISSN 1211-7676

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/116382>

Access Date: 04. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

telského záměru A. Peňkovského značně rozsáhlé a podávané s neobyčejnou akribií. Podrobná znalost Puškinových životních osudů i genealogie jeho díla v dobovém kontextu je patrná např. hned v první kapitole věnované posledního dvouverší z 31 sloky první kapitoly («Но разлюбил он наконец// и брань и саблю и свинец»). Ponorem do hlubin sémantiky takových slov jako «разлюбить», «мечта», které bylo možné v Puškinově době použít i ve významu vztahujícímu se nejen k budoucnosti, ale i k minulosti, se autorovi podařilo dokázat, že Oněgin byl stejně jako Lenskij v soubojích zcela nezkušený a že neměl za sebou ani zkušenost vojenskou. Citované verše pouze vyjadřují, že hrdina přestal vůbec uvažovat, že by se takto někdy mohl angažovat. Problematiky souboje, tentokrát však samotného Puškina, který se r. 1820 takto střetl s Rylejevem v souvislosti s krutou pomluvou, že byl pro své svobodomyšlné verše podroben na policii tělesnému trestu, se Peňkovskij věnuje při analýze 19. sloky 4. kapitoly románu, kde si všímá dobového významu slov «чердак» a «враль». Puškin jich užil v hořkých verších, v nichž staví do jedné roviny nepřátele a kamarády, kteří mohou ublížit zcela rovnocenně. Dokazuje, že slovo «чердак» neoznačovalo v době Puškinova mládí pouze „půdu“, jak je tomu v současné ruštině, nebo ubohá podkroví obývaná později městskou chudinou, ale i „místo nahoře“, kde se scházeli přátelé knížete Šachovského. „Žvanil“ z onoho salonu v luxusním podkroví je v analyzovaných verších, psaných s odstupem let, už uváděn jen mimochodem, protože tehdy už básník byl ve zcela jiné životní situaci.

Podobným způsobem autor monografie odhaluje další temná místa nejen *Evžena Oněgina*, ale i *Poltavy*, *Cesty do Arzrumu* a *Majitele pohřebního ústavu z Bělkinových povídek*. Velmi zajímavá je např. kapitola o Puškinovu proslulém cestopise, v níž autor analyzuje posun ve volbě reálií spjatých s Prométheovým utrpením. Antický mýtus byl v ruském prostředí pozměněn v souladu s domácí tradicí ornitologické symboliky. Orel jakožto symbol cara, génia poezie a svobody byl nahrazen jestřábem, luňákem nebo havranem, symbolizujícím nebezpečí záhuby (Puškin charakterizuje havrana jako symbol popravu – «символ казни»). Místo drásaných Prométheových jater se v ruských variantách hovoří o srdci či hrudi, kam musel být v souladu s etiketou, dodržovanou některými básníky, raněn i Puškin. A. Peňkovskij tak na konkrétním materiálu dokazuje, jak důležité je pozorné a vnímavé čtení umělecké literatury, jež přirovnává ke tkacímu člunku, vytvářejícímu nádherný vzorec podobný perskému koberci, kam bývala vetkávána tajemná poselství, jejichž dešifrování je vnímatelovou odměnou.

Danuše Kšicová

Český strukturalismus v středoevropských souvislostech (překlad J. Mukařovského do maďarštiny)

Mukařovský, J.: Szemiológia és esztétika (Válogatott tanulmányok). (Semiologie a esthetika. Vybrané studie.) Sestavil, úvod a komentáře napsal Krisztián Benyovszky, přeložili Márton Beke a Krisztián Benyovszky. Pozsony (Bratislava), Kalligram 2007, 380 s.

Prestížní slovensko-maďarské vydavatelství Kalligram nabídlo svým čtenářům další atraktivní titul z pestré škály středoevropské kultury a vzdělanosti. Otázky a problémy českého strukturalismu a Pražského lingvistického kroužku se v maďarské filologii a uměno-

vědě výrazněji projevily až v 60. letech minulého století po tzv. francouzské strukturalistické vlně spjaté hlavně s R. Barthesem. Sice existovaly osobní a vědecké kontakty v meziválečném období, v němž se např. maďarský lingvista G. Laziczius stýkal s R. Jakobsonem a ve svém *Úvodu do fonologie (Bevezetés a fonológiába*, Budapest 1932) aplikoval novou strukturalistickou terminologii a také informoval o jazykových výzkumech Kroužku. Celkově se však český kontext spojoval se „starším“ ruským formalismem a „mladší“ polskou školou (M. Kridl) a prezentoval se jako slovanský strukturalismus (szláv strukturalizmus). První text J. Mukařovského v maďarštině přinesl až známý komparativní časopis *Helikon* v roce 1968, v překladu významného maďarského slavisty a slovakisty L. Sziklaye, který již počátkem 60. let Mukařovského kritizoval v duchu módní neohegelovské dialektiky z marxistických pozic. Speciální číslo *Helikonu* (red. P. Miklós, 14, 1968, č. 1), periodika Ústavu literárních dějin Maďarské akademie věd, které dokládá zvýšený zájem o český strukturalismus, se zabývalo problémem interpretace: zda strukturalismus je spíše uzavřenou „západní“ filosofií nebo metodou aplikovatelnou v marxismu. Objektívni poznatky později přinesly sborník *Polemika o strukturalizmus* (red. I. Szerdahelyi, *A strukturalizmus-vita. Dokumentumgyűjtemény I-II*. Budapest 1977) a zejména monografie E. Bojtára *O slovanském strukturalismu v literární vědě (A szláv strukturalizmus az irodalomtudományban*. Budapest 1978), která se pokusila historicky vymezit vědecký význam Pražské školy. Bojtár o deset let později jako editor připravil antologii strukturalistických textů *Struktúra, jelentés, érték. A cseh és a lengyel strukturalizmus az irodalomtudományban* (Budapest 1988), která přinesla překlad některých textů J. Mukařovského.

V současné maďarské vědě má strukturalismus své nezastupitelné místo; jak uvádí např. jeden z překladatelů, bohemista M. Beke, český strukturalismus přispěl pojetím struktury v moderní sémiotice k překonávání dědictví pozitivismu a marxismu.¹ Obdobně T. Žilka připomněl, že strukturální impulsy jsou v Maďarsku využívány při studiu intertextuality či kontextuality v souvislosti s nástupem hermeneutiky a dekonstrukce a také ve spojitosti s interdisciplinárním výzkumem různých druhů umění (skupina DeKON)². Antologie překladů J. Mukařovského přesto zaplňuje mezeru v maďarském literárněvědném kontextu: český strukturalismus totiž v mezinárodním ohlasu „zaostává“ za ostatními strukturalistickými směry jako je americký „New Criticism“ či francouzský „nouvelle critique“. Samotný počet děl Pražské školy a zejména Mukařovského v světových jazycích, resp. v neslovanském kontextu je omezený ve srovnání s „věhlasnějšími“ osobnostmi jako R. Jakobson nebo R. Wellek. Na rozdíl od svých kolegů Mukařovský svou strukturální estetiku výhradně budoval na českém materiálu a publikačně se soustředil na domácí prostředí, rovněž nepěstoval vědeckou turistiku. Menší recepce podmínilo i veřejné zúčtování se strukturalismem na přelomu 40. a 50. let, které zahájil samotný Mukařovský dotlačený k ideologickému obratu svými universitními žáky, z nichž se později vyklubali dogmatictí strukturalisté přísahající na „čistý“ prapor dříve kritizovaného Mistra.

O rozšíření znalostí českého strukturalismu v maďarském duchovním prostoru se podstatně zasloužila antologie *Szemlológia és esztétika*, kterou sestavili dva mladí literární vědci: překladatel, hungarista K. Benyovszky z UKF v Nitře a překladatel současné české

¹ Beke, M.: *Překladatelské úvahy nad studiem Mukařovského aneb Má strukturalismus místo v dnešní maďarské literární vědě?* In: *Trináct let po. Trinásť rokov po*. Ed. I. Pospíšil – M. Zelenka – A. Zelenková. Brno 2006, s. 12-16.

² *Aluze* 5, 2001, č. 2, s. 46.

prózy a bohemista M. Beke z Katolické university v Pilfšské Čabě. Kniha, která má podtitul „vybrané studie“ a obsahuje celkem 14 studií (*Čas ve filmu, Dialog a monolog, Individuum a literární vývoj, K českému překladu Šklovského Teorie prózy, K problému funkcí v architektuře, Mezi poezií a výtvarnictvím, O jazyce básnickém, Pokus o strukturální rozbor hereckého zjevu, Poznámky k sociologii básnického jazyka, Prameny poesie, K dnešnímu stavu teorie divadla, Problémy estetické normy, Strukturalismus v estetice a ve vědě o literatuře, Varianty a stylistika*) je průkopnická tím, že jde o první maďarský knižní výběr z díla klíčové osobnosti českého a evropského strukturalismu, přičemž všechny překlady jsou původní a v maďarštině se objevují po poprvé. Editoři záměrně vybrali texty, které překračují „čistou“ filologii a směřují jednak do oblasti širší teoretické sémiotiky (sémiologie), jednak do problémů souvisejících s interdisciplinarností masmédií a umělecké heterogenosti (film, architektura, výtvarné umění apod.). V těchto souvislostech je přitažlivý i obal s retro-fotografií muže v konzervativním černém cylindru, který se dívá skrze moderní fotoobjektiv. Tento metaforický obraz jakoby zdůrazňoval a potvrzoval, že Mukařovský sice vycházel z úzké, „tradiční“ filologické poetiky, ale později se propracoval k dynamičtější a širší koncepci moderní kulturní sémiotiky, kde jednotlivé druhy umění se převrstvují na vzájemně komunikující a kooperující znakové systémy. Pro maďarského čtenáře budou i s odstupem času objevné a inspirativní studie o pražské funkcionalistické architektuře (*K problému funkcí v architektuře*), o počátcích filmu (*Čas ve filmu*), o avantgardních tendencích ve výtvarném a divadelním umění (*Mezi poezií a výtvarnictvím, Pokus o strukturální rozbor hereckého zjevu*).

Editoři vybrali texty časově zabírající období od roku 1930 do roku 1944, tj. z vrcholného období J. Mukařovského, který dospívá od chápání uměleckého díla jako objektu k otázkám vývoje, k problémům umění a kulturních řad. Právě v 30. letech český badatel prohlubuje pojem struktury, která znamená vnitřní uspořádanost díla integrující i umělec-kou tradici z hlediska estetických norem. Od poloviny 30. let Mukařovský analyzuje relace mezi znakovým a jeho významem, zabývá se problémem umělecké individuality a literárního vývoje s důrazem na básnickou osobnost. Komplexnější pojetí uměleckého díla se odrazilo v názoru, že tvorba neimplikuje pouze záměrné či vědomé, ale i náhodné, chaotické, že v struktuře díla se uplatňuje i tendence k chaosu a narušení konstrukčních principů. Možná, že ve výběru se měla objevit Mukařovského studie *Záměrnost a nezáměrnost umění* nebo *Umění jako sémiologický fakt*. Princip výběru, který je vždy interpretační volbou, však naráží na přirozené limity u každé antologie. Přesto publikace je připravena velmi důsledně a důkladně ve všech aspektech. Obsahová struktura je přehledná a logicky promyšlená – od obecné teorie k centrální stati o básnickém jazyce. Úvodní studie K. Benyovského je napsána fundovaně, podstatu umělecké tvorby nově osvětluje a reinterpretuje (s ohledem na maďarského čtenáře) prostřednictvím klíčové sémiotické triády: estetika, sémiotika a kultura. Pravděpodobně větší pozornost mohla být věnována pozici J. Mukařovského v Pražském lingvistickém kroužku, který byl vnitřně diferencován tematicky, ale i paradoxně metodicky, zejména ve vztahu k možnostem literární historie a komparistiky. Knihu dotvářejí, prohlubují i nezvykle rozsáhlé komentáře ke každé studii, které načrtávají „dějiny ohlasů a inspirací“, otevírají kontexty a signalizují nové možnosti čtení a interpretace. V této práci se příkladně harmonizuje „přísná vědeckost“ s „komunikativním pragmatismem“ (úvod, důkladný poznámkový aparát, seznam odborné i překladové literatury, stručné biografie klíčových jmen, které se v textu objevují).

Celkove kniha predstavuje vzornou ukážku vedeckého redigovani a svedomit edični práce, ktorá vypovida o aktuálnim spôsobu komunikace s čtenárem v textových a mimotextových rovinách. Na rozdíl od některých českých nekritických návratů k strukturalistické tradici, jak se projevil v některých titulů v edični řadě *Strukturalistické knihovny* brněnského nakladatelství Host, antologie zůstává příkladem inspirativního „retra“, které poskytuje jinonárodnímu vědeckému kontextu alternativní impulsy přicházející však do metodologicky pestřejšího spektra.

Peter Káša – Miloš Zelenka

Literárnohistorické návraty k Aloisovi Jiráskovi

Sborník Společnosti Aloise Jiráska. Ed.: Milan Pokorný, Miloš Zelenka. Praha 2009.

Literárna história „prežíva“ náročné roky v čase sprítomňovania a relativizovania z výskumu a poznania všetkého, čo predstavuje jej podstatu, to však súvisí s viacerými sprievodnými javmi v spoločenskom živote a vo vývine literárnej vedy v posledných desaťročiach. Takže je takmer zákonom prirodzeného pohybu, že časť literárnych historikov a kultúrnych činovníkov na zložité situácie reaguje zvýšeným záujmom o problémy súvisiaci s predmetom a metódami literárnej histórie.

Návraty ku hodnotám vývinového procesu a ku klenotom národnej kultúry i literatúry patria medzi tie duchovné a vzdelávacie „akty“, ktorými sa presvedčivo dá odpovedať na medzihry pri prehliadaní či odsúvaní súvislostí, kontextov a pri prelínaní sa procesov znamenávaných a zhodnocovaných práve literárnou históriou.

Dejinná a kultúrna aktualizácia prítomnosti Aloisa Jiráska má svoje zázemie v Spoločnosti Aloisa Jiráska, ktorá vydáva v poradí piaty zborník (*Sborník Společnosti Aloise Jiráska*. Editori Milan Pokorný, Miloš Zelenka. Praha 2009, 156 strán), ktorým sa vracia v profilových príspevkoch literárnych historikov k tvorivému obdobiu Aloisa Jiráska v historickej próze i dramatickej literatúre, pritom sú tieto materiálové výskumu dotváraná príspevkami kultúrnych činovníkov mapujúcich jeho osobnosť i dielo v regióne, či v iných, parciálnych súvislostiach.

Zborník príspevkov má dve určujúce línie: primárne sa venuje Jiráskovmu záujmu o národnú históriu v epike a dráme, druhá línia smeruje k parciálnym príspevkom, ktoré dotvárajú a oživujú jeho miesto v regióne alebo v národnej kultúrnej pamäti. Cenným vkladom piateho zborníka je cestopisný zápis Jiráskových postrehov z cesty po snežnej južnej Európe, rukopis *Isola Bella* („Zamýšleli jsme z Laganu rovnou do Milána...“, s. 7)

Literárna história dokáže ponúknuť vo svojich prierezoch alebo v syntézach neočakávané súvislosti, ktoré vedú od jednotlivosti k národnému kontextu, za taký príklad treba označiť príspevok Iva Pospíšila *Alois Jirásek a jeho „světovost“*, čím sa upozorňuje na súčasti literárneho vzdelania, ktoré by mali byť obsiahnuté v štúdiu literárnej výchovy a v obsahu všeobecného kultúrneho vzdelania. Ide predovšetkým o náčrt literárnych a literárnovedných osobností, ktorými sa česká kultúrna spoločnosť uchádzala o priznanie Nobelovej ceny za literatúru, Jiráskove genologické prieniky do románovej kroniky, jej morfológické komparácie s európskou kronikovou tvorbou v prozaickom tvare alebo netradične adaptácie umeleckej metódy na podloží historickej látky, pretože „Sám Jirásek jako